

**ҚАЗАҚСТАН МЕН ҰЛЫБРИТАНИЯНЫҢ КОСМОГОНИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
АНТРОПОГОНИЯЛЫҚ МИФТЕРІ****Жалмағамбетова Айгерім Ерәліқызы**aigerazh@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті филология факультетінің

4 курс студенті, Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі- PhD Сабитова Лейля Сейтжапаровна

Мифология дүниеге деген эмоциональды-бейнелік және фантастикалық қатынасқа негізделген ежелгі көзқарас. Мифтің негізгі проблемасы – табиғат құбылыстары туралы түсінік, қоғам және адам тағдыры мен өлімі, әрекеті, әлемнің, адамның жаратылысы жөніндегі алғашқы тұрпайы, фантастикалық түсініктер (phantasia – грек сөзі, – қиял, елес). Алғашқы қауымдық қоғамдағы әлеуметтік дамудың тым төмендігі, адамның табиғаттың әртүрлі күштеріне қарсы тұра алмауы, сонымен қатар, өзінің өмірге деген қажеттіктерін өтеу жолындағы сол табиғат құбылыстарын сезіну және түсіну іңкәрі – мифтердің дүниеге келуінің қайнар көзі болып табылады.

Мифологиялық дүниетанымның белгілері: эмоциональдық, табиғатты адамдандыру, бірігу. Әрбір халықтың өзіндік әртүрлі мифтері бар. Дүниенің пайда болуы мен тәртібі, жақсылық пен жамандық, көркемдік пен түрсіздік, адам өмірінің мәні мен құндылығы т.с.с. сұрақтарға берген жауаптар халықтар аңыздарында қоршаған табиғаттың ерекшелігіне және соған сәйкес қалыптасқан халық тіліне байланысты қолданылған.

Мифтер адамзаттың өмір сүруінің барлық салаларына үлкен әсер етті және жалғастырады. "Бұл фактіден (өз уақытында тек христиан теологтары ғана емес, сонымен қатар материалист Фейербах) тарих кезеңдерін ауыстыру мифтер мен діндердің ауысуымен, діни-мифологиялық нанымдар мен үміттердің ауысуымен анықталады" деген қорытынды жасалды. Мифология халықтың тарихи санасының негізгі сақтаушысы, құралы болып табылады. Бұл жағдайда тарихи фактілер діни жүйелермен, дәстүрлермен, өзге де мәдени артефактілермен ұштасады. Сондықтан тарихи фактілердің көзі ретінде мифтер талдауын пайдалану талпыныстарында олардың мифологиялық мазмұнын тарихи фактілерден бөлу қажет.

Мифологияда (миф туралы ғылым) мифтер мифологиялық сана негізінде өндіріледі деп саналады. Бұл ретте мифологиялық сана алғашқы қауымдық ойлауға тән деп саналады. Мифологиялық ойлаудың негізгі белгілері келесі факторлар болып саналады.

Кейбір мамандар мифологиялық ойлау рационализмге тән емес деп санайды. Сонымен қатар, кейбір мамандар ертегі, аңыздар, тарихи аңыздар мен ертегілер сияқты халық фольклорының жанрларын мифке жатқызу қате деп санайды. Олардың ойынша, миф олардан айырмашылығы бар.

Осындай көзқарастың жарқын өкілі ретінде белгілі этнограф ғалым М. Элиаданы қарастыруға болады. Бұл зерттеуші миф, ең алдымен, әлемнің, оның түрлі элементтерінің пайда болуы мен пайда болуы туралы әңгіме болып табылады деп санайды. Сондықтан ол мифаға ертегілерді, тарихи аңыздар, ертегілерді, аңыздарды жатқызуға болмайды деп ойлады. Миф шындықты, табиғаттан тыс зат есімдерінің арқасында өзінің іске асырылуы мен жүзеге асуына қол жеткізгенін айтады, ол жан-жақты шындық, ғарыш немесе оның фрагменті: Арал, өсімдік әлемі, адам мінез-құлқы немесе мемлекеттік орнауы. Бұл "Жаратушы" туралы әрдайым әңгіме, бізге қалай дұрыс болғанын, мифте біз" бір нәрсе "болуының бастауында тұрамыз

Сонымен қатар, Ф. Х. Кессиди мифтің тек табиғаттың, әлемнің пайда болуы туралы ғана әңгіме ретінде түсінігі бір жақты және жеңілдетілген екенін көрсетті. Оның пікірінше, миф Гүлдену сатысындағы антропоморфикалық болып табылады. Мифологиялық ойлау

рационализмге тән емес деген көзқарасқа келер болсақ, біз К. Леви-Строссен кейін осындай позицияның дәрменсіздігін көрсеттік

Жерлеу сипатынан, сондай-ақ ортағасырлық қазақ қоғамының мифологиясында ат фигурасын бөлмеуге болмайды, бұл екінші жағынан Еуразия даласы көшпенділерінің тотемизм қалдықтары болып табылады, олар үшін жылқы тұрмыс пен табынудың басты нысандарының бірі болып табылады. Белгілі болғандай, ат туралы көптеген мифологиялық қазақ ертегілері, оның ішінде Қобланды батыр ат туралы ертегілерді көруге болады. Сондықтан, куәгерлердің айтуынша, қазақтар XVIII ғ. соңына дейін адамды оның барлық жеке заттарымен, соның ішінде ат қаруымен, қаруымен және т. б. жерлесті. Бұл ретте көп жағдайда қабірдің үстіне найза орнатылған. XVIII ғ. екінші жартысында қазақ даласында болған орыс офицері Н. П. Рычков бұл туралы 1803-1804 жж. аралығында қазақ даласында болған орыс офицері Я. П. Гавердовский көрсетеді

Қазақтардың ортағасырлық жерлеу орындары тенгриан мифологиясын, әсіресе ондағы космос-аспанның орнын, жерде киіз үй болған жерді айқын бейнелейді. А. Т. Төлеубаевтың айтуынша, XVIII-XIX ғғ. қазақ даласында "жоғарғы бөлігінде шаңырақ болды". Бұл жағдайда ол киіз үй мен дұға арасындағы параллельді, тиісінше тірі және өлі үйлер ретінде қарайды. Бұл ретте ол "қазақтар қабірге кейде "үй" деп атаған" деген тұжырымды растайды.

Мифологиялық көзқарастар іс жүзінде қазақтардың тұрмысын және шаруашылығын жүргізуді анықтады. Мысалы, киіз үй ғарыш үлгісін ұсынды. Яғни, қазақтардың баспанасы микроғарыштық болды. XIX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ халқының этнографиясы бойынша неміс маманы Ф-А. Геллер фон Хелльвальд киіз үйдің әрбір бөлігін қазақтармен тенгриандық көзқарастар арнасында түсіндіргенін атап өтті. Олардың айтуынша, қазақтардың барлық тұрмыстық және шаруашылық істері ілесіп жүрді.

Біздің ата-бабаларымыз үшін миф тек қана әлемнің суреті ғана емес, сонымен қатар ол әлем тарихының иллюстрациясы ретінде қызмет еткенін атап өткен жөн. Осыған байланысты қазіргі заманғы тарих ғылымы мен мифологияның әртүрлі полюстеріне абсолюттік өсіру өте жайсыз екендігін атап өту қажет. Әлемдік тарих мифтерді Тарихи көздер ретінде елемей өте орынды емес екенін көрсетті. Бұл тамаша дәлелдеген Г. Шлиман, мифологиялық ертегілерге, аты аңызға айналған Трояны іздестіруде. Біз тарихи ғылым мен мифтерді өзара алып тастауға үйрендік. Бұл ретте, біріншіден, біз өткен туралы шынайы әңгіме, ал фактілерге сүйенбейтін және тарихи дерек болуы мүмкін емес өткен туралы аңыз. Сонымен қатар, уақыттың өзі тарих пен мифтің ара-жігін табу өте қиын екенін көрсетті, өйткені бұл екі әлем туралы әңгімелер өзара тығыз байланысты. Әлемнің барлық дерлік халықтарының тарихы мифтер мен аңызға айналған ертегілерден басталуы кездейсоқ емес.

Мифология саласындағы көптеген зерттеулерге қарамастан, әртүрлі жүйелер мен жіктемелердің тұтас шоғырын ұсынатын, қазіргі кезде белгілі кез келген дамыған мифология қазіргі адам үшін үлкен құпия болып табылады. Және бұл жұмбақта кейде таңқаларлық үйлесімділікпен айқайлап қарама-қайшылықтар, кейбір кейіпкерлердің айқайлылығы мен психологиялық айырмашылықтары бар жекелеген жерлердің керемет тереңдігімен кейбір примитивность, эпикалық біртектес. Әрине, адам рухына қол жеткізуге немқұрайлы қарамайтын кейбір күш, айқындық, сенімділік бар. Осыған байланысты ежелгі Еуразияның аса маңызды халықтарының бірі – кельттердің мифологиясы сөзсіз қызығушылық тудырады.

Ағылшынның тарихи ата-бабалары қазіргі заманғы Франция, Бельгия, Швейцария, Германия, Австрия, Италия, Испания, Венгрия және Болгария территорияларын алып жатқан кельттер болып табылады. Жергілікті халық өз құдайларына Римхристиандық қабылданғанға дейін ашық табынуды жалғастырды. Уақыт өте келе жаңа діннің әсерін аралдық кельттер, қазіргі халықтардың (уэльсцев) және ирландықтардың ата-бабалары сезінді.

Өз рөлін сонымен қатар христианизация ойнады. Нәтижесінде космогоникалық және эсхатологиялық мифтер сияқты мәдениеттің аса маңызды элементтерін қосқан кельт друидтерінің барлық ілімдері жоғалады. Осылайша, ирланд мифологиясы кельт мифологиясының ең жарқын және таза үлгісі болып табылады, атап айтқанда, маңызды тақырып – әлем тәртібінің тақырыбы – ирландиялық *scela* өзінің жоғары көрінісінде көрінеді.

Мысалдардың бірі – "Маг Туиред кезіндегі шайқас" (Cath Maige Turedh). Бұл сағаны космогониялық деп атауға болмайды, дегенмен, әлемдік тәртіпті қалыптастыруға баса назар аударылады. Бұл тұрғыда саға "Ирландияның басып алу кітабын" (Lebor Gabala Erenn) атауға болатын ерекше циклдің бір бөлігі ғана болып табылады. Барлық циклды сақтаушылары друидтер болған космогониялық мифтердің бейнесі, тереңдеуі және дамуы болып табылады және ирландиялық сағалардың қазіргі қабылдауы бұл жоғалған білімдерге тұрақты сілтемелер мен аллюзияларды бағалаудың мүмкін еместігін елеулі қиындатады.

Бұл тұрғыда кельт мифологиясы жалпы дәстүрден айқын көрінеді. Және үнді және скандинавиялық мифтер әлемдік тәртіптерді безендірілген, ғарышты, мәдениетті формаланбаған, хаос, табиғатта қарастырады. Осыған қарағанда кельт мифологиясында (әсіресе оның кейінгі – Ирландиялық және уэльдік – нұсқаларында) әлем тәртіптері адамзат үстіндегі, мәдениет үстіндегі нәрсе ретінде, ғарыш пен хаос, табиғат пен мәдениеттің үйлесімі ретінде түсініледі. Үнді және скандинавиялық мифтер әлемдік тәртіпке қатысты қандай да бір елеулі өзгерістерді көрсетпейді, ал кельт эпосы орталық сюжеттердің бірі адамның өліміне әкелетін ауыр және жойғыш нәрсе ретінде дәл осы өзгерістерді көрсетеді ("үйдің қирауы Да Дерга" сияқты). Алайда, ең бастысы, бұл өзгерістердің шешілуі болып табылады, олар әлем тәртібі сияқты терең нәрсені ұрпақтай алмайды, және барлық өзгерістер-өзгерістердің көріну мүмкіндігі ғана, ал әлем статикалық болып қала береді.

Осылайша, кельт мифологиясы әлемдік тәртіп идеясының кейінгі түсіндірмесін ұсынады. Мифтерді құру кезінде кейбір өзгерістер кельт тайпаларының әлеміне ене бастады, бұл әлем бұрынғыдай статикалық және архаикалық емес. Кельт дүниетанымы ежелгі өзгермейтіндіктен және прогреске енуді бастайтын қандай да бір татуласуға мұқтаж болды. Нәтижесі кельт мифтері мен жоралғыларында көрініс тапқан статикалық әлемдік тәртіп идеясын түбегейлі және тереңірек ойластыру болды.

Миф қоғамдық өмірдің негізгі салаларымен - моральмен, дінмен, философиямен, өнермен, сәйкес рухани құндылықтармен байланысты маңызды әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде түсіндіріледі. Миф контекстінде адам өзінің табиғатпен, социуммен, космоспен біртұтастықта және өзара байланыста болатын бір тұтастық ретінде бірлігін үнемі сезінді. Мифі жоқ халық болмайды. Мифология адам заттың алғашқы айнасы болып есептеледі. Біздің міндетіміз соны таныта білу.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа-2012.-С.208-215
2. Козыбаев М.К. Проблемы методологии, историографии и источниковедения истории Казахстана: Избранные труды. – Алматы: Ғылым, 2006. – 272 с.
3. Акатаев С.Н. Древние культы и традиционная культура казахского народа – Алматы: КазНИИКИ, 2001. – 363 с
4. Кодар А.А. Казахская философия как диалог с традицией: дис... канд. ист. наук. – Алматы, 1999. – 140 с.
5. Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы: 4 томдық. – Алматы: ДайкПресс, 2004. – Т. I. – 512 б.
6. Толеубаев А.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX – нач. XX вв.). – Алма-Ата: Ғылым, 1991. – 214 с.
7. Элиаде М. Аспекты мифа. – М.: Инвест-ППП, СТ «ППП», 1996 – 240 с.
8. Кодар А. Традиционное тюркское мировоззрение // Безнен Юл. – 2004. – № 4. – С. 7-11.
9. Мелетинский Е.М. Происхождение героического эпоса: Ранние формы и архаические памятники. М., 1963.
10. Мелетинский Е.М. «Эдда» и ранние формы эпоса. М., 1968.
11. Мифы народов мира. Энциклопедия. Под редакцией С.А. Токарева. М., 1982. В 2
12. Стеблин-Каменский М.И.
13. «Круг Земной» как литературный памятник.—

14. Стурлусон С. Круг Земной. М., 1980.
15. Стеблин-Каменский М.И. Мир саги. Становление литературы. Л., 1971.
16. Стеблин-Каменский М.И. Миф. Л., 1976